

TÜRKLER VE ÜRDÜNLÜLERİN BİRBİRLERİNE KARŞI TUTUMLARI

Dr. Remzi BÜLBÜL (*)
Dr. Kapur AHLAWAT(*)
Dr. İzzat AZİZİ(*)

Ö Z E T

Bir ülke insanların diğer bir ülke insanları hakkındaki tutum ve görüşlerinin ülkelerarası halkla ilişkilerdeki önemi göz önüne alınarak yapılan araştırma sonunda hazırlanan bu rapor, özellikle Türk ve Ürdün halklarının birbirlerine karşı olan tutum ve görüşlerini değerlendirmek amacıyla yöneliktir. Her iki ülkenin çeşitli halk kesimlerinden alınan alt-örneklemelerin tüm olarak ve tek olarak, diğer ülke insanları hakkındaki tutumları, araştırmacılar tarafından özel olarak hazırlanan bir anket ile ölçüldü. Ürdün ve Türk ulusal örneklemelerinin anket içindeki her maddeye verdikleri yanıtların ortalama puanları arasındaki fark t-test ile, çeşitli alt-örneklemelerin tüm anket maddelerine ait ortalama puanları da tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) ve Scheffé çoklu karşılaştırma yöntemleri ile yapıldı. Elde edilen sonuçlar, her iki ulusal örneklemin birbirlerine karşı tutumlarının olumlu yönde olduğunu ve Ürdün ulusal örnekleminin Türklere karşı tutumlarını gösteren ortalama puanlarının genelde Türk ulusal örnekleminin Ürdünlülere karşı tutumlarını gösteren ortalama puanlarından manidar olarak ($p < 0.05$) daha yüksek olduğunu göstermiştir. Türk ulusal örnekleminde, lise öğrencileri alt-örnekleminin Ürdünlülere karşı tutumlarını gösteren ortalama puanlarının en yüksek olduğu ve bu puanların diğer bazı alt-örneklemelerinin puanlarından manidar bir şekilde farklı olduğu saptandı. Ürdün ulusal örnekleminde ise, lise öğrencileri ve öğretmenler

---

(*) Yarmouk Üniversitesi (İrbid/ürdün) Eğitim Bölümü Öğretim Üyeleri

alt-örneklemelerinin Türklere karşı olan tutumlarını gösteren ortalama puanlarının en düşük olduğu ve bu puanların diğer bazı alt-örneklemelerin puanlarından manidar bir şekilde farklı olduğu görüldü. Bu sonucun, Ürdün'de okutulan tarih kitaplarının Türklere karşı olumsuz tutumundan dolayı olabileceğine işaret edildi (**).

GİRİŞ

Her ülke ve toplumda yaşayan insanların, yine aynı toplum içinde veya başka ülkelerde yaşayan ulusal, kültürel, dinsel ve etnik alttoplumlar hakkında stereotipik imajlara sahip olduğu iyi bilinen bir gerçektir (Azizi, Bülbül, Ahlawat, 1985). Ulusal stereotipler, çoğunlukla ya bazı özel karakterlerin abartılması, ya da bazı gelenek ve göreneklerin daha geniş kapsamlı bir şekilde genelleştirilmesi sonucunda oluşur. Bir halkın diğer bir halk hakkındaki duygu ve anlayışlarını dile getiren bu stereotipler, iki halkın birbirlerine karşı sahip oldukları tutum, davranış ve fikirleri geniş ölçüde etkiler. Bugün içinde yaşadığımız dünya, hiç bir ulusun tek başına varlığını sürdüremeyeceği, dolayısıyla diğer ülke ve uluslarla karşılıklı dayanışmayı gerektiren bir sistemdir. Ülkeler arasında gerekli olan bu karşılıklı dayanışma, temelinde karşılıklı anlayış, olumlu tutum ve duygular bulunan geliştirilmiş ilişkiler üzerine kurulmuştur.

Gerek kişilerarası, gerekse uluslararası ilişkilerin kurulmasında iletişim en gerekli bir araçtır. Başka kişilerle iletişim sağlayabilmemiz, büyük ölçüde bizim karşımızdaki kişi hakkında, onun da bizim hakkımızda nasıl bir izlenime ve tutuma sahip olduğuna bağlıdır. İlişkilerin temelden kurulup daha sonra da sağlıklı devamını ihtiyaç, ilgi ve çıkarların yanında, izlenimler, duygular, tutumlar ve görüşler sağlar. İnsanların birbirleri hakkındaki izlenim, tutum ve görüşleri, uluslararası ilişkileri önemli şekilde etkileyen, aslında kavranması zor fakat temel güçlerdir. Türkiye ve Arap ülkeleri oldukça uzun bir zamandan beri birbirleriyle tarihsel, siyasal, dinsel, kültürel ve sosyoekonomik bağlarla bağlı kalmışlardır. Zaman ve tarih akımı içinde bu bağlar bazen kuvvetli bazen de oldukça zayıf bir durum arzemiştir. Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle kurulan bu bağlar, sonra-

---

(**) Bu rapor, Amman'da yapılan Üçüncü Arap-Türk İlişkileri Konferansında sunulan tebliğ verilerine dayanılarak hazırlanmıştır. Araştırma, kısmen Yarmouk Üniversitesince sağlanan fondan (no : 47/84) yararlanılarak yürütülmüştür.

dan gelişmiş, hele Osmanlı hükümdarlarının halifelik sıfatını da devralmaları ile daha da kuvvetlenmişti. İslam'a sarılış ve Arap ulusları ile iyi ilişkiler tanzimatın ilanına kadar pürüzsüz devam etmiştir. Tanzimat hareketleri ile laiklik fikirleri de hızla yayılmaya ve İslami prensipler idari kurumlardan yavaş yavaş itilmeye başlamıştı (Price, 1968). Yeni Türk devleti ve Cumhuriyetinin kurulması ile İslam dini gerek kuramsal gerekse pratik olarak devlet işlerinden ayrılmış, Arap ülkeleri ile ilişkilere önem verilmez olmuş ve batı ile daha yakın ilişkiler kurulma yolu tercih edilmişti. Türkiye'nin milletlerarası politikadaki acı tecrübesi, Türkiye'yi Arap ülkeleri ile olan politikasında yeniden düzenleme yapmaya, onlarla yeniden anlamlı ve verimli ilişkiler kurmaya, onların sempati ve desteğini kazanmaya zorladı (Kürkçüoğlu, 1972). Son yıllarda, Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki tarihsel, dinsel, siyasal, kültürel ve sosyoekonomik bağların kuvvetlenmesi için ciddi olarak çaba harcandığını, plan ve programların yapıldığını görüyoruz (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi : Dün/Bütün/Yarın, 1973). Diğer taraftan, sınırlı da olsa İslam'a yeniden sarılma hareketleri son yıllarda bazı halk kesimlerinde de görülmeye başlamıştır. Nitekim, gün geçtikçe daha fazla sayıda kadının başlarını örtmeye başladığı, Kuran satışlarının arttığı, alkollü içki olarak kabul edilen bira satışlarının azaldığı, okul kitaplarında İslami prensiplere daha fazla yer verildiği (Bolding, 1985) ve Araplarla olan kavgamızın bittiği, İslam'ı tek bir bütünlük alanı olarak gördüğümüz, İslam dayanışma ve bütünlüğünün yeniden aklımıza geldiği (Duru, 1985) çıkan haberler arasındadır.

Bu toplumsal olayları, insanların tutum ve görüşlerinde meydana gelen değişikliklerin bir göstergesi olarak görmek mümkündür. Fakat, unutulmaması gereken bir nokta da şudur : gerek tarihsel olaylar olsun, gerekse günümüzdeki toplumsal olaylar olsun, toplumun genel eğilim, tutum ve görüşlerini her zaman doğru olarak yansıtmazlar. Toplumun tutum ve görüşlerinin sistematik olarak hazırlanmış ve uygulanmış çalışmalarla değerlendirilmesinin yapılması gerekmektedir.

İlgili literatür ve kaynaklara bir göz atıldığı zaman, sistematik olarak yürütülmüş bu tip çalışmaların, özellikle kültürlerarası karşılıklı tutum ve görüşleri inceliyen çalışmaların çok sınırlı ve tatmin etmekten uzak olduğu görülmektedir. Bu alanda Abadan (1964), bir çalışma ile, Türk gençlerinin siyasi görüş ve tutumlarını incelemiştir. Bu çalışmaya konu olan lise öğrencilerinin yüzde 82 si, fırsat ve

otorite verildiği takdirde. ülkeyi Atatürk'ün felsefesi yönünde batılaşma ve modernleşmeye yöneltme fikrine kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Açık uçlu sunulan bir soruya verdikleri yanıtlardan elde edilen çok ilgi çekici bir bulgu da, bu lise öğrencilerinin sadece yüzde 2 sinin anne-baba oldukları zaman dini çocuklarına öğretmek istedikleridir. Yine bunların yüzde 7 si hayatta en çok doyum veren aktivite olarak dini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, yüzde 69 u da, eksiksiz bir hayat görüşü için herhangi bir dini inanca gerek olduğu inancında birleşmişlerdir. Yine bu araştırma, üniversite öğrencilerinin görüş ve tutumlarının lise öğrencilerinininkine şaşırtıcı bir şekilde benzer olduğunu ortaya koymuştur.

Abadan'ın (1964) bu çalışması, Türk gençlerinin tutum ve eğilimleri hakkında önemli bulgular getirmiş olmakla birlikte, toplumun diğer kesimlerindeki kişilerin tutum ve görüşlerini yansıtamamaktadır. Ayrıca, teknik bakımdan da diğer ülkelerdeki kişilerin tutum ve görüşlerini karşılaştırmaya uygun değildir. Kaynak ve literatür taraması sırasında da kültürler ve ülkelerarası seviyede, halkların tutum ve görüşlerini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Gerekçe

Bir ülke insanlarının tutum ve görüşlerinin uluslararası halkla ilişkilerde önemli rolü olduğu bir gerçektir. Ayrıca, tutum ve görüşlerin, genel olarak, esnek ve nisbeten kolay bir şekilde yönlendirilebilir olduğu da bilinmektedir.

Halkla ilişkilerdeki önemli rolü ve yönlendirmeye yatkınlığından dolayı, tutum ve görüşlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi bilim adamlarının önemli uğraşlarından biri olmuştur. Tutum ve görüşlerin belli zamanlardaki durumlarının objektif olarak değerlendirilmesi en azından şu sebeplerden dolayı gereklidir :

1. Eğer, tutum ve görüşlerin yön ve şiddetini bilebilirsek, halen takip edilen ya da takip edilmesi planlanan politikanın, ülkelerarası ilişkilerdeki başarının derecesine olan muhtemel etkisini kestirebiliriz.
2. Eğer tutum ve görüşler açıkça ortada ve olumlu yönde ise, onları kullanır ve pekiştirebiliriz.
3. Eğer tutum ve görüşler yanlış, ve uluslararası ilişkileri zedeleyecek bir durumda ise, bunu düzeltmek için, uygun olan tutum ve görüşleri geliştirme yoluna gidebiliriz.

Bu gerekçeler yönünde hareket edilerek yürütülen bu araştırmanın bulguları, geliştirilmesi amaçlanan Türk-Arap ilişkilerine faydalı olacağı inancındayız.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Türkiye ve bir Arap ülkesi olan Ürdün halklarının birbirleri hakkındaki tutum ve görüşlerinin seviyesini değerlendirmek için, objektif veriler temeli oluşturma amacı gütmektedir. Araştırma özellikle şu üç amaca yöneliktir.

1. Türk ve Ürdün toplumlarının belli kesimlerinden alınan grupların karşılıklı olarak birbirleri ve ülkelerine karşı olan tutum ve görüşlerinin derecesini karşılaştırmak.
2. Türk ulusal toplumu içindeki çeşitli grupların Ürdün ve Ürdünlülere ait tutum ve görüşleri ile Ürdün'de eşdeğeri olan grupların tutum ve görüşleri arasındaki farkları saptamak.
3. Her iki ulusal toplum içindeki çeşitli grupların diğer ülke hakkındaki tutum ve görüşlerini kendi aralarında karşılaştırmak.

ARAŞTIRMANIN METODU

Örneklemeler

Bu araştırmanın tüm örnekleme, Türk ve Ürdün toplumlarından (evrenlerinden) alınan iki ayrı örneklemden oluşmaktadır. Kolaylık olması yönünden, bu çalışmada, bu örneklemlere «ulusal örneklemeler» denmiştir. Her ulusal örneklem bir çok alt-örneklemden oluşmaktadır.

Alt-örneklemelerin tanımlanmasında Mannheim'in sözünü ettiği (Holsti and Rosenau, 1980; Neumann, 1942) etkenler ele alınmıştır. Buna göre, bir toplum'un davranış, tutum ve görüşlerini biçimlendirmede önemli rol oynayan sosyal sınıf, kuşak, eğitim seviyesi, meslek ve yerel yerleşim gibi etkenlerin ışığı altında belirlenmiş toplumun çeşitli kesimlerinden alt-örneklemeler alınmıştır. Bu seçimde ayrıca, her iki ülkenin araştırma yürütme yönetmelikleri ile, sınırlı bir miktarda sağlanan araştırma fonu da etkili rol oynamışlardır.

Bu sınırlamalar içinde seçilen ulusal örneklemeler aşağıdaki alt-örneklemelerden oluşmaktadır : Lise öğrencileri, üniversite öğrencileri, ortaokul-lise öğretmenleri, devlet memurları, işçi ve köylüler, Türkiye'de eğitim görmüş Ürdünlüler ve eşleri, Ürdün'de bir üniver-

sitede çalışmakta olan Türk öğretim üyeleri. Her alt-örnekleme, bulunabildiği kadar kadın ve erkekler dahil edilmişlerdir.

Her iki evrenden (Türk ve Ürdün topluları) ulusal örneklemlerin ve ulusal örneklemlerden de alt-örneklemlerin seçilmesinde sınırlamalarla karşılaşıldığından, herhangi bir standart örnekleme metodu takip edilmemiştir. Bu bakımdan, araştırmacılar, örneklemlerin evrenleri istatistiksel anlamda temsil ettikleri iddiasında değildir. Buna rağmen, verilerin toplandığı halk kesimlerinden alınan alt-örneklemler, araştırma ve incelemelerde karşılaştırma (referans) amacıyla kullanılabilir niteliktedir. Eksik ve amaca aykırı olarak doldurulmuş az sayıdaki anket formları çıkarıldıktan sonra, toplam olarak 1163 form işleme konmuştur. Bunların 391 i Türk ve 772 si de Ürdünlülerdir. Türk ulusal örneklemini 236 erkek ve 155 kadından, Ürdün ulusal örneklemini de 437 erkek ve 335 kadından oluşturmuştur. Toplam örneklemin yapısına ait ayrıntılar Tablo 1 de gösterilmiştir.

Türk ulusal örneklemini içinde lise öğrencileri alt-örneklemini bir Ankara lisesinin ikinci sınıfında okuyan kişilerden, üniversite öğrencileri alt-örneklemini yine Ankara'da çeşitli üniversitelerde okuyan öğrencilerden oluşturmaktadır. Öğretmen ve devlet memurları alt-örneklemleri de Ankara, Antalya ve Burdur illeri ortaokul ve liselerinde öğretim yapan öğretmenlerle devlet dairelerinde görev yapan kişilerden meydana gelmiştir. İşçiler alt-örneklemini ise Antalya ve Burdur illerinden alınmış olup hem tarım kesimi (köylüler) hem ve sanayi kesimi (fabrika) işçilerini kapsamaktadır. Verileri toplamak için, resmi makamlardan izin alınamadığından, anketleri uygulamak için deneklerle tanışık kişiler ve arkadaşlar aracılığı ile kişisel olarak temas geçilmiştir. Ürdün'de çalışan Türkler alt-örneklemini, Yarmouk Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde çalışan Türk öğretim üyeleri ile eşlerinden oluşturmaktadır. Türkiye'de eğitim (lisans, yüksek lisans, doktora) görmüş olan Ürdünlülerle evli olan Türk kadınları da, Türk örneklemini içinde ayrı bir alt-örneklemini teşkil etmektedir.

Ürdün ulusal örneklemini içinde, İrbid ili ve çevre köylerindeki çeşitli liselerden alınan öğrenciler lise öğrencileri alt-örneklemini, Yarmouk Üniversitesinin çeşitli bölümlerinde okuyan üçüncü ve dördüncü yıl öğrencileri de üniversite öğrencileri alt-örneklemini oluşturmuştur. Öğretmenler alt-örneklemini yine İrbid ve çevresindeki ortaokul ve liselerde okutan öğretmenlerden, üniversite personeli alt-örneklemini de Yarmouk Üniversitesinde çalışan memurlardan meydana gelmiştir. Devlet memurları alt-örneklemini Amman'da Milli Eği-

TABLO 1

Toplam Örneklemin Yapısı: Her Ulusal Örneklemin alt-örneklemlerinde Bulunan Erkek ve Kadın Sayısı ve Ortalama Yaşları*

	Ürdünlüler			Türkler		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Üniversite Öğrencileri	143	153	297 (22.00)	12	8	20 (21.30)
Öğretmenler	47	67	114 (29.47)	16	7	23 (29.60)
Lise Öğrencileri	97	101	198 (17.00)	24	41	65 (16.34)
Devlet Memurları	34	2	36 (37.33)	24	3	27 (28.49)
Üniversite Personeli	10	3	13 (30.66)	--	--	--
İşçiler	78	7	85 (31.92)	135	64	199 (29.69)
Ürdün'deki Türk Öğretim Üyeleri	--	--	--	25	16	41 (37.79)
Ürdün'lülerle Evli Türk Kadınlar	--	--	--	--	16	16 (34.20)
Türkiye'de Tahsil Yapmış Ürdünlüler	28	1	29 (41.17)	--	--	--
TOPLAM	437	335	772 (24.43)	234	157	391 (27.90)

* Her grubun yaş ortalaması parantez içinde gösterilmiştir.

tim Bakanlığında çalışan memurlardan, işçiler alt-örneklemini de yine Amman'da büyük bir çimento fabrikası ile diğer iki küçük fabrikada çalışan işçilerden alınmıştır. Ürdün ulusal örneklemindeki alt-örneklemlere de yine kişisel temaslar ve tanıdıklar aracılığı ile ulaşılmıştır.

Anketin Hazırlanması

Bu araştırmada kullanılan anket formu, bir ulusal toplum içindeki kişilerin diğer bir ulusal toplum hakkındaki tutum ve görüşlerini

saptamak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiş. Bu anketin geliştirilmesinde, kişilerin tutumlarının çeşitli yönlerini keşfetmek ve bir tutumun belli başlı boyutlarını ifade eden temel bilgileri derlemek için Thurstone'un (Thurstone and Chave, 1929) temel prensiplerinden yararlanıldı. Kişilerin görüş, tutum ve duygularını dile getiren ifadelerin tesbiti çeşitli yöntemlerle gerçekleştirildi. Her iki ulustan çeşitli kişilere diğer ulus hakkında fikir, duygu ve görüşlerinin ne olduğunu yazmaları istendi. Bunun yanında, çeşitli kişilerle yapılan gayri resmi ve samimi konuşma ve tartişmalardan, onların değişik ortamlarda davranış, tutum ve konuşmalarının gözlenmesinden elde edilen bilgilerden de yararlanıldı.

Kişilerin duygu, görüş ve tutumlarını anlatan ve açık cümleler halinde bu yollarla elde edilen ifadeler, Likert tipi (Secord and Backman, 1964) anket maddelerine dönüştürüldü. Bu şekilde hazırlanan maddelerden, araştırmacılar tarafından dikkatli olarak incelendikten sonra, araştırmanın amacına en uygun olduğuna inanılan 31 madde seçildi. Bu maddelerin bazıları olumlu (pozitif), bazıları olumsuz (negatif) ve bazıları da yönsüz (nötr) bir şekilde ifade edilerek anket içinde gelişigüzel sıralandı. Bu anket maddelerinin herbiri «Kesinlikle Katılmıyorum», «Katılmıyorum», «Katılıyorum» ve «Kesinlikle Katılıyorum» olmak üzere 1 den 4 e kadar sayılar tayin edilerek 4 bölmelik bir ölçek ile eşlendi. İngilizce olarak hazırlanan bu anket daha sonra Türkçe ve Arapça'ya çevrildi. Türkçe anketteki ifadelerde Ürdün, Ürdünlüler ve Araplara atfedilerek, Arapça anketteki ifadelerde ise Türkiye ve Türklere atfedilerek kişilerin duygu, görüş ve tutumlarına hitabedildi. Yine her iki dildeki anket için uygun olan yönergeler hazırlandı.

Verilerin Toplanması

Türkiye'de verilerin toplanması Ağustos ve Eylül 1984 de gerçekleştirilmiştir. Anket formları deneklere ilk araştırmacı ve anketlerin uygulanması için eğitilmiş kişiler tarafından ulaştırılmıştır. Anketlerin çoğunluğu hemen anında tamamlanmış ve toplanmış, az bir kısmı da deneklerde bırakılarak doldurulması tamamlandıktan sonra ertesi gün toplanmıştır. Ürdün'de ise verilerin toplanması Kasım 1984 ile Ocak 1985 tarihleri arasında yapılmıştır. Lise öğrencileri, öğretmenler ve üniversite öğrencilerinden anketler aynı gün içinde, diğer alt-örneklemlerden de ortalama iki hafta içinde yine araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Kişilerin görüş ve tutumlarını daha ra-

hat ve çekinmeden ifade etmelerini sağlamak amacıyla anket üzerinde kimliklerini belirtmeye gerek olmadığı belirtildi.

Verilerin İşlenmesi ve Analizi

Daha önce belirtildiği şekilde hazırlanan 31 maddelik anketin, ayırma gücü düşük olan maddeleri atıldıktan sonra geri kalan maddeleri ile analizlerin yapılması yoluna gidildi. Bu amaçla, Türk ve Ürdün ulusal örneklemeleri için ayrı ayrı standart madde analiz yöntemleri uygulanarak madde istatistikleri incelendi. Maddelerin ayırma gücünün bir göstergesi olan madde güvenilirlik (Item Remainder)

TABLO 2

Ürdün ve Türk Ulusal Örneklemelerinin Anket Maddelerinden Elde Edilen Yüzdeleri*, Ortalama Puanları (O), Standart Sapmaları (S) ve İki Ulusal Örneklem Arasındaki Farkların t Değerleri

Maddeler	Örneklem		Ürdün		Türkiye	
	O	S	O	S	t	
1. Bir Ürdün'lü ile evlenmekte hiç bir sakınca görmem.	2.31 (0.49)	0.98	2.79 (0.69)	0.90	-8.37	
2. Ürdün'lü bir komşum olsun isterdim.	2.90 (0.83)	0.70	3.07 (0.88)	0.72	-3.86	
3. Ürdün'lü bir iş ortağım olsun isterdim.	3.63 (0.97)	0.57	3.39 (0.93)	0.68	6.02	
4. Ürdün'ü ziyaret etmek isterdim.	2.69 (0.64)	0.84	2.56 (0.53)	0.92	2.35	
5. Yabancı bir ülkede çalışmak zorunda olsam, Ürdün'de çalışmayı isterdim.	2.64 (0.66)	0.80	2.83 (0.72)	0.84	-3.72	
6. Türkler ve Araplar, dışardan gelebilecek düşmanca etkilere karşı birlik olmalıdır.	3.48 (0.92)	0.75	3.17 (0.79)	0.90	5.89	
7. Arap ülkeleri dini bir liderlik kurmalıdır.	3.43 (0.90)	0.77	2.63 (0.59)	1.01	13.83	
8. Müslüman bir ülke olarak Türkiye, Arap ülkeleri ile daha güçlü ilişki kurmalıdır.	3.58 (0.95)	0.68	3.40 (0.90)	0.76	3.97	
9. Ürdünlülerle geçinmek zordur.	3.18 (0.16)	0.80	3.09 (0.17)	0.78	1.85	
10. Ürdünlüler, toplumsal yaşamdan Türkler kadar zevk almıyorlar.	2.97 (0.22)	0.75	2.66 (0.41)	0.87	6.03	

korelasyonuna göre, anketin 31 maddesi içinden 20 si seçildi. Seçilen bu 20 maddelik ölçeğin iç-tutarlılığını (madde homojenliğini) gösteren alfa katsayısı Türk örnekleme için 0.81 ve Ürdün örnekleme için 0.82 olarak bulundu. İki ulusal örneklemin her madde için yüzde, ortalama, standart sapma ile t değerleri Tablo 2 de gösterilmiştir.

TABLO 2 nin Devamı

Maddeler	Örneklem		Ürdün		Türkiye	
	0	S	0	S	t	
11.Ürdünlüler dar görüşlü insanlardır.	3.15 (0.14)	0.74	2.92 (0.27)	0.81	4.73	
12.Herhangi bir Ürdün'lü dış konusunda iki yüzlüdür.	3.07 (0.17)	0.76	3.01 (0.21)	0.81	1.22	
13.Ürdün'lüler genellikle açık fikirli insanlardır.	2.84 (0.77)	0.65	2.58 (0.57)	0.73	5.98	
14.Ürdün'lüler işlerini ciddiye almazlar.	3.12 (0.14)	0.72	2.82 (0.33)	0.87	5.90	
15.Ürdün'lüler eğitime pek önem vermezler.	3.18 (0.13)	0.74	3.07 (0.22)	0.85	2.38	
16.Ürdün'lüler çok ilerici insanlardır.	2.88 (0.80)	0.67	2.37 (0.42)	0.81	10.78	
17.Ürdün'lüler iş ve ticaret hayatında çok dürüst insanlardır.	2.87 (0.89)	0.65	2.76 (0.68)	0.76	2.46	
18.Ürdün toplumunda kadınlara pek saygı gösterilmez.	2.93 (0.22)	0.71	2.53 (0.47)	0.89	7.77	
19.Ürdün, yaşanılacak güvenli bir ülke değildir.	2.92 (0.24)	0.77	2.90 (0.27)	0.85	0.39	
20.Ürdün'lüler başkalarının haklarına büyük saygı duyarlar.	2.92 (0.81)	0.69	2.82 (0.71)	0.78	2.16	

Not: t = 1.96 değeri istatistiksel olarak ($p < 0.05$) manidardır.

* Yüzdeler, anket maddelerine olumlu yönde "Kesinlikle Katılıyorum", "Katılıyorum" şeklinde verilen yanıtları içerip, parantez içinde gösterilmiştir.

Kişilerin, yukarda açıklandığı şekilde seçilen 20 maddelik ölçeğe verdikleri yanıtlardan elde edilen toplam puan, bir ulusal toplumun diğer ulusal topluma karşı takındığı tutumun genel bir ölçüsü olarak ele alındı. Ulusal örneklemelerin ve bunların alt-örneklemelerinin tutumlarını gösteren puanların ortalamaları ve standart sapmaları da Tablo 3 de gösterilmiştir.

TABLO 3

20-Maddelik Anket Formu Ölçeğinin Her Örneğine ait Denek Sayısı (N), Ortalama Puanları (O), ve Standart Sapmaları (S)

Örneklemeler	N	O	S
Ürdün'lüler	772	59.75	8.57
Üniversite Öğrencileri	297	61.34	6.51
Öğretmenler	114	57.82	7.41
Lise öğrencileri	198	56.80	11.54
Devlet Memurları	36	60.89	6.96
Üniversite Personeli	13	64.77	3.66
İşçiler	85	60.95	7.04
Türkiye'de Tahsil Görenler	29	63.93	7.92
Türkler	391	57.33	7.59
Ürdündeki Öğretim Üyeleri	41	55.37	7.50
Ürdünlü ile Evli Türk Kadınlar	16	50.75	6.08
Türkiye'deki Türkler	334	57.88	7.50
Üniversite Öğrencileri	20	57.85	7.31
Öğretmenler	23	52.30	6.23
Lise Öğrencileri	65	60.83	6.35
Devlet Memurları	27	55.33	7.44
İşçiler	199	57.96	7.59

Daha önce belirtilen araştırma amaçlarına ulaşmak için aşağıdaki istatistiksel analizler yapılmıştır :

1. Büyüklükleri farklı, birbirlerinden bağımsız iki ulusal örneklem (unequal size independent samples) üzerinde t-test.
2. Türkiye'deki Türkler, Ürdün'deki Türk öğretim üyeleri, Türkiye'de eğitim görmüş Ürdün'lü erkeklerin Türk eşleri ile Ürdün örneklemini için tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ile posteriyor çoklu karşılaştırmalar (a posteriori multiple comparisons).
3. Türk ulusal örnekleminin alt-örneklemeleri (lise öğrencileri, üniversite öğrencileri, öğretmenler, devlet memurları ve işçiler) arasında tek yönlü varyans analizi ile posteriyor çoklu karşılaştırmalar.
4. Ürdün alt-örneklemeleri (lise öğrencileri, üniversite öğrencileri, öğretmenler, devlet memurları, üniversite personeli ve işçiler) arasında tek yönlü varyans analizi ile posteriyor çoklu karşılaştırmalar.
5. İki ulusal örneklemin, Türkiye ve Ürdün'de birbirlerinin karşılığı olan alt-örneklem çiftleri (cohort groups) arasında (Türk lise öğrencileri ile Ürdün'lü lise öğrencileri gibi) t-test.

Bu analizler, Amman'daki Ürdün Üniversitesinin bilgi işlem merkezindeki bilgisayarlarında SPSS (Nie et al, 1975) programları ile gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın amaçları doğrultusunda yapılan istatistiksel analizler sonunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Yukarda sözü geçen t-testle yapılan ilk analiz ile, iki ulusal örneklemin tutum ölçeğinden elde edilen ortalama puanları arasında t değerinin 4.92 olduğu bulunmuş ve bu değer istatistiksel olarak manidar olduğu ($p < 0.000$) saptanmıştır. Bu farkın, tutum ve görüşlerin «yönünde» değil sadece « derecesinde» olduğu da gözlenmiştir. Yani, bu 20 maddelik ankete verdikleri yanıtlarla, Türk ve Ürdün halklarının birbirlerine karşı genelde olumlu yönde tutum ve görüşlere sahip oldukları ve bu olumlu yöndeki tutumun Ürdün örnekleminde Türk örnekleminde daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Türklerle Ürdünlülerin birbirlerine karşı tutumlarını gösteren 20 maddeden 17 sinin puanları arasında istatistiksel olarak manidar fark ol-

duğu ($p < 0.05$) ve sadece 3 maddede (Tablo 2 de 9., 12. ve 19. maddeler) tesadüften öte bir fark olmadığı görülmüştür. Ulusal örneklemelerin birbirlerine karşı manidar farklılıklarını gösteren bu 17 maddeden de sadece 3 ünde (Tablo 2 de 1., 2., ve 5. maddeler) Türklerin daha yüksek derecede olumlu tutuma sahip olduğu ve kalan 14 maddede ise Ürdünlülerin daha yüksek derecede olumlu tutumları olduğu tesbit edilmiştir.

İkinci analiz, yani, üç Türk alt-örnekleme ile Ürdün ulusal örnekleme puanlarının tek yönlü varyans analizi ve çoklu karşılaştırmaları içeren Scheffé testi sonuçları Tablo 4 de gösterilmiştir. Oldukça sınırlı bir şekilde çoklu karşılaştırma yapabilen Scheffé (Kerlinger,

TABLO 4

Dört Gruba Ait Anket Puanlarının Varyans Analizi (ANOVA) ve Scheffe' Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Kaynak	ANOVA				
	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Oranı	F Olasılığı
Gruplar Arası	3	2478.47	826.16	12.255	0.000
Gruplar İçi	1164	78472.05	67.42	--	--
Toplam	1167	30950.50			

Scheffe' Çoklu Karşılaştırması

Grup No.	Grubun Adı	N	O	S	Gruplar			
					3	2	1	4
3	Ürdün'lü ile Evli Türk Kadınlar	16	50.75	6.08				
2	Ürdün'deki Türk Öğretim Üyeleri	41	55.37	7.50				
1	Türkiye'deki Türkler	334	57.88	7.50	*			
4	Tüm Ürdünlüler	772	59.75	8.57	*	*		

* İstatistiksel olarak manidar ($p < 0.05$).

TABLO 5

Beş Türk Grubuna Ait Anket Puanlarının Varyans Analizi (ANOVA) ve Scheffe' Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Kaynak	ANOVA				
	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Oranı	F Olasılığı
Gruplar Arası	4	1457.11	364.28	6.932	0.000
Gruplar İçi	329	17290.00	52.55	--	--
Toplam	333	18747.11			

Scheffe' Çoklu Karşılaştırması

Grup No.	Grubun Adı	N	O	S	Gruplar			
					6	8	5	9 7
6	Öğretmenler	23	52.30	6.23				
8	Devlet Memurları	27	55.33	7.44				
5	Üniversite Öğrencileri	20	57.85	7.31				
9	İşçiler	199	57.96	7.59 *				
7	Lise Öğrencileri	65	60.83	6.35 * *				

* İstatistiksel olarak manidar ($p < 0.05$)

rencileri > işçiler > devlet memurları > öğretmenler > lise öğrencileri. Bu şekilde sıralanmış 7 Ürdün alt-örneklemini içinde üniversite personeli en yüksek ortalama puana sahip olmasına rağmen, Scheffe' çoklu karşılaştırma yöntemine göre diğer hiç bir ortalama puandan istatistiksel olarak farklı olmadığı gözlenmiştir.

Örneğin, üniversite öğrencileri ile lise öğrencileri alt-örneklemini ortalama puanları arasındaki fark istatistiksel olarak manidar bulunduğu halde, üniversite öğrencileri ortalama puanından çok daha yüksek ortalama puana sahip olan üniversite personeli ile lise öğrencileri arasında istatistiksel olarak manidar bir fark bulunmamıştır.

TABLO 6

Yedi Ürdün Grubuna Ait Anket Puanlarının Varyans Analizi
(ANOVA) ve Scheffe' Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Kaynak	ANOVA				
	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Oranı	F Olasılığı
Gruplar Arası	6	3897.65	649.61	9.42	0.000
Gruplar İçi	765	52755.46	68.96	---	---
Toplam	771	56653.11			

Scheffe' Çoklu Karşılaştırması

Grup No.	Grubun Adı	N	0	S	3	2	4	6	1	7	5
3	Lise Öğrencileri	198	56.80	11.54							
2	Öğretmenler	114	57.82	7.41							
4	Devlet Memurları	36	60.89	6.96							
6	İşçiler	85	60.95	7.04 *							
1	Üniversite Öğrencileri	297	61.34	6.51 * *							
7	Türkiye'de Tahsil Görenler	29	63.93	7.92 *							
5	Üniversite Personeli	13	64.77	3.66							

* İstatistiksel olarak manidar ($p < 0.05$)

Bu olay, Scheffe' çoklu karşılaştırma yönteminin çok sınırlı ve tutucu bir yaklaşımla işlem görerek, üniversite personeli alt-örneklemini ortalama puanının varyans değerinin çok düşük olmasından dolayı, bu alt-örnekleme karşılaştırmalara sokmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, daha esnek bir analiz yöntemi olan Tukey ve Tukey b (Nie et al, 1975) analizleri bu alt-örneklemin ortalama puanı ile lise öğrencileri alt-örneklemini ortalama puanı ara-

sında istatistiksel olarak manidar bir şekilde ($p < 0.05$) fark olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Türkiye’de yüksek eğitim görmüş Ürdünlüler, üniversite öğrencileri, işçiler ve devlet memurları alt-örneklemelerinin Türklere karşı olan tutumlarında, Scheffe’ yöntemine göre, manidar bir farklılık olmadığı gözlenmiştir. Diğer taraftan, Türkiye’de yüksek eğitim görmüş Ürdünlüler, üniversite öğrencileri, işçiler ve devlet memurlarının Türklere karşı tutumları, lise öğrencilerinin tutumlarından manidar bir şekilde daha yüksektir. Yine, üniversite öğrencileri ortalama puanlarının öğretmenlerin puanlarından manidar olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Türk ulusal örnekleme içindeki öğretmenler, lise öğrencileri, devlet memurları ve işçi alt-örneklemelerinin Ürdün’de mukabili olan alt-örneklemeler ile eşleştirilerek karşılaştırıldı. Ayrıca, Türkiye’de eğitim görmüş Ürdünlüler ile eşleri ve Ürdün’de çalışan Türk öğretim üyeleri eşleştirilerek karşılaştırmalar yapıldı. Yalnızca lise öğrencileri dışında, eşleştirmeli karşılaştırmaların hepsinde Ürdün alt-örneklemelerinin Türklere karşı olumlu tutumlarının, Türklerin Ürdünlülere karşı olan tutumlarından istatistiksel olarak daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Lise öğrencileri eşleştirme karşılaştırmasında ise durum tersine dönüktür. Türk lise öğrencilerinin Ürdünlülere karşı olan tutumlarının, Ürdünlü lise öğrencilerinin Türklere karşı olan tutumlarından daha yüksek olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak manidar olduğu görülmüştür. Türk ve Ürdünlü, birbirlerinin mukabili olan alt-örneklemelerin eşleştirilmiş karşılaştırmalarına ait ortalama puanlar, standart sapmalar ve t değerleri Tablo 7 de gösterilmiştir.

TARTIŞMA

İki ülke arasındaki dostluk ve dayanışma ilişkileri, bu iki ülkedeki insanların birbirleri hakkında ne şekilde bir tutuma sahip olduklarına ve ortak ilgileri bulunan konular hakkındaki görüşlerinin yakınlığına oldukça sıkı bir şekilde bağlıdır. Duygu ve tutumların yakınlığı ve samimiliği, kişilerin birbirleri ile olan toplumsal, komşuluk, iş, ve evlilik bağlarına olan tutumlarından anlaşılabilir. Bu araştırmaya konu olan Ürdünlülerin % 49 u Türklere, Türklerin de % 69 ü Ürdünlülerle evlenmekte sakınca görmediklerini ifade etmişlerdir. Komşuluk konusunda da bu oran daha da yüksektir. Ürdünlülerin % 83 ü ve Türklerin % 88 i birbirleriyle komşu olmak istediklerini açıkça belirtmişlerdir. Yine aynı eğilim, iş ortaklığı konusunda da

TABLO 7

Eşleştirmeli Karşılaştırmaları Yapılan Türk ve Ürdün Alt-örneklemlerine ait Denek Sayısı (N), Ortalama Puan (O), Standart Sapma (S) ve t Değerleri

Alt-örneklem	Ürdün			Türk			t
	N	O	S	N	O	S	
Üniversite Öğrencileri	297	61.34	6.51	20	57.85	7.31	2.08
Öğretmenler	114	57.82	7.41	23	52.30	6.23	3.75
Lise Öğrencileri	198	56.80	11.54	65	60.83	6.35	-3.54
Devlet Memurları	36	60.89	6.96	27	55.33	7.4	3.02
İşçiler	85	60.95	7.04	199	57.96	7.59	3.20
Türkiye'de eğitim gören Ürdünlü Erkekler	29	63.93	7.92	---	--	--	6.23
Ürdünlü ile evli Türk Kadınlar	--	--	--	16	50.75	6.08	

Not: $t = 1.96$ istatistiksel olarak ($p < 0.05$) manidardır.

görülmektedir. Ürdünlülerin % 97'si Türklerle iş ortaklığı yapmak istediklerini belirtirlerken, Türklerin % 93 ü Ürdünlülerle iş ortaklığını benimsediklerini ifade etmişlerdir. Bu kadar yüksek oranlarda birbirlerinden hoşlandıklarını ifade eden Türk ve Ürdün halkları, iki ülke arasındaki tarihsel, kültürel, ekonomik ve dostluk bağlarının sağlamlığı ve sarsılmazlığını açık bir şekilde belirtmektedirler.

Türklerle Arap ülkelerinin diğer ülkelerden gelebilecek müdahalelere karşı birlik sağlama görüşünü ise Ürdünlülerin % 92 si, Türklerin de % 79 u benimsemiş görünüyor. Ayrıca, Müslüman ülkeler olarak Türk ve Arap devletlerinin birbirleri ile kuvvetli ilişkiler kurması gerektiği fikrini Ürdünlülerin % 95 i, Türklerin ise % 90'ni benimsediklerini ifade etmişlerdir. Birbirleri ile birlik ve beraberlik konusunda iki ülke halkının görüş ve tutumlarının bu kadar yüksekliği ilgi çekicidir. Bu bulgu bize, iki ülke halkını birbirine yaklaştırmada, İslam dininin manevî bağlarından daha kuvvetli başka bir bağın olmadığını göstermektedir. Her ne kadar, Arap ülkeleri politik olarak Türkiye'den yıllar önce ayrılıp bağımsızlıklarını kurmuşlar ve

birbirlerine ilgisizmiş gibi görünmüşlerse de, ortak bir dine sahip oldukları için, en azından halklar arasında kuvvetli manevi bağların ve anlayışın varlığı bu sonuçlarla açıkça ifade edilmektedir.

Dini liderlik konusunda, Ürdün ulusal örnekleminin % 90 ı Türkiye'nin dini liderlik kurmasında uyuma gösterirken, Türk ulusal örnekleminin ancak % 59 u Arap ülkelerinin dini liderlik kurması fikrine katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuç, Arap ülkelerinin, özel olarak Ürdün halkının, Müslümanlığı ulaşılmaz boyutlarla yayan ve halifelik kurumunu yüzyıllarca ellerinde tutan Osmanlı Devleti ve onun bugünkü uzantısı olan yeni Türkiye Cumhuriyetini hâla İslam dininin manevi lideri olarak görmekte, ya da liderliğe en uygun ülke niteliğini taşıdığını ifade eder görünmektedir.

Açık fikirlilik ve ilerçilik konularında ise, Ürdünlülerin % 80 i Türkleri ilerici ve % 77 si açık fikirli olarak görmektedirler. Diğer taraftan, Türklerin % 42 si Ürdünlüleri ilerici ve % 57 si de açık fikirli oldukları görüşünü paylaşmaktadırlar.

Türk ulusal örnekleminde, Türkiye'deki çeşitli alt-örneklerin Ürdünlülere karşı olumlu tutumlarının, Ürdün'de çalışan öğretim üyesi Türkler alt-örneklerinin tutumlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, Türkiye'deki Türklerin Ürdünlüleri Ürdün'da yaşayan Türkler kadar daha yakından tanıyamamış olacakları ve dolayısıyla Ürdündeki Türklerin Ürdünlüleri daha gerçekçi bir şekilde değerlendirmiş olabilecekleri göz önüne alınarak değerlendirilebilir. Türkiye'deki Türklerin Ürdünlüleri değerlendirmesinde yine İslami bağlar, duygusallık ve alçak gönüllülükleri ağır basmış olabileceği de hatırlanabilir.

Türkiye'deki Türkler arasında ise, başta lise öğrencileri ve işçiler alt-örneklerinin Ürdünlülere karşı olan tutumlarının, öğretmenler ve devlet memurlarının tutumlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Normal olarak devlet memurları ve öğretmenlerin tutumlarını gösteren ortalama puanların daha yüksek olması beklenabilir. Belki de gerçekten öyledir. O halde, genç lise öğrencileri ile genel olarak okumaktan fazla nasibini alamamış tarım ve sanayi işçilerinin Ürdünlülere karşı tutumları, kendilerinden genel olarak daha aydın ve tahsilli olan öğretmenler, üniversite öğrencileri ve devlet memurlarından neden daha yüksek olarak görünmektedir? Bu sorunun cevabını yine İslami inançta aramak mümkündür. Tarım ve sanayi işçileri ile lise öğrencileri İslam dinine daha kuvvetli bir inançla bağlı olabilirler ve bu yüzden bu dinin çıktığı ülkenin

dilini konuşan ve dinine sahip olan insanlara daha fazla yakınlık ve olumlu tutum göstermiş olabilirler. Daha fazla eğitim görmüş diğer alt-örneklerin olumlu tutumlarının bu iki alt örneğin tutumlarından daha düşük olması, onların materyalist dünyasal olayların objektifliğine dayanan daha fazla bilgi sahibi olmalarından dolayı olduğu ileri sürülebilir.

Diğer taraftan, gerçekten geleneksel cömertliğe sahip olan Ürdünlülerin, ölçeklerdeki nisbeten daha yüksek olan puanlarının da gösterdiği gibi, Türklere karşı daha fazla olumlu tutum ve görüşleri var. Yine Ürdün alt-örneklerinin tutum ve görüşlerindeki derecelerinde kendi aralarında da farklılıklar arzetedirler.

Tablo 6 da görüldüğü üzere, Ürdünlü alt-örnekler içinde Türklere karşı tutum ve görüşlerinde en düşük ortalama puanla başta lise öğrencileri ve onları takiben lise öğretmenleri gelmektedir. En düşük ortalama puana sahip olan bu iki grubu, ortalama puanları küçükten büyüğe doğru dizildiğinde, Yarmouk Üniversitesi personeli, Türkiye’de yüksek tahsil görmüş Ürdünlüler ve üniversite öğrencileri takip etmektedir. Bu görünüm, Ürdün’de okutulan tarih kitaplarının kapsamına atfedilebilir. Ürdün’de okutulan tarih kitaplarının bir incelemesini yapan Mahafzah (1985), hazırladığı rapordaki sonuçlarla bunu kanıtlar mahiyettedir. Birkaç olumlu yönü yanında, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Arap dünyasının dış dünyaya kapıldığı, ekonomik ve kültürel gelişmesine engel olunarak Araplarla batı dünyası arasında boşluk yaratıldığı, Arapların fakirlik ve yoksulluğa itildiği ve Türkçeye önem verilerek Arapçanın öneminin kaybolmasına sebep olduğu bu raporda belirtilmektedir. Bu kitapları okuyan öğrenciler ve okutan öğretmenlerin, Osmanlıların devamı olan Türkiye ve Türklere karşı olan tutumlarının diğer Ürdün alt-örneklerinin tutumlarından daha düşük olduğunu görmek pek şaşırtıcı görünmemektedir. Daha yüksek ortalama puanları olan üniversite personeli ve üniversite öğrencileri, Yarmouk Üniversitesinde çalışan Türk öğretim görevlileri ve aileleriyle ilişki halinde olmalarından dolayı, daha gerçekçi bir gözle Türkleri değerlendirmiş olacaklarından, ortalama puanları daha yüksek bir değer arzetedir. Yine, Ürdün alt-örnekleri içinde ne yüksek ortalama puana sahip olan Türkiye’de eğitim gören Ürdünlüler, Türkiye ve Türklerle doğrudan sosyal, akademik ve kültürel ilişkilerde bulunmuş olmalarından dolayı, en az yanlılıkla değerlendirme yapmış görünüyorlar.

SONUÇLAR

Gerek Türkiye ve gerekse Ürdün'de toplumların çeşitli kesimlerinden alınan örneklemelerin anket formlarına verdikleri yanıtlardan elde edilen verilerin analizlerine dayanarak, araştırmacılar aşağıdaki sonuçlara varmışlardır :

1. Hem Türk ve hem Ürdün halkları birbirlerine karşı olumlu tutum, görüş ve duygulara sahiptirler.
2. Anket formlarından elde edilen ortalama puanlara göre, tüm olarak Ürdün ulusal örnekleminin Türklere karşı tutum ve görüşlerinin, tüm olarak Türkler'in Ürdünlülere karşı olan tutum ve görüşlerinden istatistiksel olarak manidar bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu farka, Ürdünlülerin genel olarak yabancılara karşı geleneksel nezaket ve cömertliğinin yanı sıra, özellikle Türkler'e duydukları gerçek ilginin göstergesi olarak bakılabilir.
3. Her ulusal örneklem içinde, alt-örneklemelerin ortalama puanlarında farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların bazılarının istatistiksel olarak manidar olduğu gözlenmiştir.
4. Türk ulusal örnekleminde, lise öğrencileri ve işçiler alt-örneklemelerinin ortalama puanlarının diğer alt-örneklemelerinkinden manidar bir şekilde daha yüksek olması onların İslam dinine ve dolayısıyla Ürdünlülere daha fazla olumlu tutum ve görüşlere sahip olmalarına atfedilebilir.
5. Ürdün ulusal örneklemindeki alt-örneklemelerden, lise öğrencileri ve öğretmenlerin Türklere karşı olumlu tutumlarının, diğer alt-örneklemeler içinde en düşük olması da Ürdün'de okutulan tarih kitaplarının yanlış bir tutumla Osmanlı Devleti ve dolayısıyla Türkler hakkında olumsuz görüşlere yer vermiş olmasının bir sonucu olarak görülebilir.

Genelde, her iki toplumun insanların birbirlerine karşı olan tutum ve görüşleri oldukça cesaret verici ve benzer görünmektedir. Yalnız, bu araştırmaya konu olan grupları istatistiksel anlamda ulusların temsili örneklemeleri olarak saymak güç olacağından, bu sonuçlara göre yapılabilecek genellemelerin çok dikkat ve ihtiyatla yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abadan, N. (1964). «Values and political behavior of Turkish youth». Paper presented at the Sixth World Congress of International Association of Political Science, September Genova.
- Azizi, I., Bülbül, R. and Ahlawat, K. S. (1985). «Mutual perceptions of Arabs and Turks : A semantic differential investigation». Paper presented at the Third Arab-Turkish Relations Conference, April, Amman.
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi : Dün/Bugün/Yarın**, (1973). Cilt 13, sayı 73, Ekim, s. 7.
- Bolding, P. (1985). «Secular Turkey shows signs of Islamic revival». **Jordan Times**, October 17-18, p. 5.
- Duru, O. (1985). «Layığımızı buluruz». **Milliyet**, 20 Eylül, s. 8.
- Holsti, O. R. and Rosenau, J. N. (1980). Does where you stand depend on when you were born? The impact of generation on post-Vietnam foreign policy beliefs». **Public Opinion Quarterly**, 44, 1, pp. 1-22.
- Kerlinger, F. N. (1973). **Foundations of Behavioral Research**. 2nd Ed. Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York.
- Kürkçüoğlu, Ö. E. (1972). **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası : 1945-1970**. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Mahafzah, A. (1985). «The image of the Turks in the history books prescribed for public education in Jordan». Paper presented at the Third Arab-Turkish Relations Conference, April, Amman.
- Neumann, S. (1942). **Permanent Revolution : Total State in a World at War**. Harper and Brothers, New York, p. 235-36.
- Nie, F. N. et al (1975). **SPSS : Statistical Package for the Social Sciences**. 2nd Ed. McGraw Hill Book Co., New York.
- Price, M. P. (1968). **A History of Turkey : From Empire to Republic**. George Allen and Unwin Humanities Press, Northampton.
- Secord, P. and Backman, C. (1964). **Social Psychology**. McGraw Hill Book Co., New York.
- Thurstone, L. L. and Chave, E. J. (1929). **The Measurement of Attitude**. University of Chicago Press, Chicago.